

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ביצה

פרק ראשון

סוגיה ל: מלאכות יום טוב (6):
יסוד דין מלאכת אוכל נפש - סיכום וחזרה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

מהדורה ראשונית ללא הגהה

סוגיה ל: מלאכות יום טוב (6): יסוד דין מלאכת אוכל נפש - סיכום וחזרה

רקע

סיימנו את פרק ראשון אבל לא סיימנו את החטיבה השלישית העוסקת בגדרי מלאכת אוכל נפש ביום טוב, סוגיות נוספות יש בפרקים שני, שלישי ורביעי. אנו נלמד את הסוגיות הללו במקומן, וכעת נחזור על הסוגיות שלמדנו, ונוסיף סיכום נרחב של יסודות דין מלאכת אוכל נפש.

מקורות

א. מקורות בגמ' שיש מלאכות אוכל נפש האסורות ביום טוב

גמ' כג: משנת "אין צדין"
גמ' ב: -ג. "רב יוסף אמר גזרה משום פירות הנושרין... כולה חדא גזרה היא" [שורה ששית]
שבת צה. "תנו רבנן החולב והמחבץ והמגבן... אלא משום שבות"
יבמות קיד. "אבא שאול אומר נוהגין היינו שיונקים מבהמה... לא גזרו ביה רבנן"
שבת קלד. "ת"ר אין מסננין את החרדל... דאפילו גבינה בת יומא מעליא"

ב. שיטות הראשונים

רש"י כג: ד"ה אין צדין דגים
תוס' כג: ד"ה אין, ג. ד"ה גזרה, "אך תימא מאי שמא יעלה..."; שבת צה. ד"ה והרודה
רמב"ן במלחמות יג. [שורה אחרונה]-יג: [שורה רביעית ארוכה] "וכן מה שכתב רש"י... צדים דגים"
ר"ן יב: ד"ה אין צדין
רא"ש פרק ג ס"א ד"ה אין
עבודת הקדש לרשב"א בית מועד שער א פרק א [מובא בעמ' 48]
רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"א הל' א-ח, והשגות הראב"ד

ג. עשיית מלאכה בשינוי

סמ"ג ל"ת ריש עה, "אף צורך אוכל נפש... ואיפשר לעשות מערב יום טוב"
ד. גמ' יב. טו. "מתני' בית שמאי אומרים אין מוציאין לא את הקטן... מזלזלי בהו קמ"ל"
ה. שו"ע ס"י תצה סע' א-ב ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ה, ז, י, יג]

סמ"ג ל"ת ריש עה

אף צורך אוכל נפש שמותר דוקא בדברים שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב לפיכך לשין ואופין ושוחטין ומבשלין ביום טוב שאם עשה את אלו מערב יום טוב יש בכך הפסד או חסרון טעם וכן כל כיוצא בזה, אבל אין קוצרין ולא דשין ולא זורין ולא בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין ביום טוב שכל אלו וכיוצא בהן איפשר לעשותן מערב יום טוב ואין בכך הפסד ולא חסרון טעם. והקדירה שאמרנו שאסורה ביום טוב הני מילי פעם ראשונה, אבל לרקד פעם שנייה דילמא נפל בה צרור או קיסם מותר ובלבד שישנה במקצת שלא יראה כמעשה חול, כדררר רבה בר רב הונא הלכה שונין

את הקמח ומסיק התם דצריך שינוי דדביתהו דרב אשי היתה שונה אגבא דפתורא, ומדתנן והמלח במדוך של עץ למדנו שכל מלאכת אוכל נפש מותרת על ידי שינוי אפילו בדבר שאינו מפיג טעמו ואיפשר לעשות מערב יום טוב.

הסבר הסוגיה

אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד. [משנה לו: ומגילה ז:]

מפורש בתורה ונשנה במשנה שמלאכת אוכל נפש מותרת ביום טוב, אף על פי כן מצאנו בגמרות שיש מלאכות אוכל נפש האסורות ביום טוב:

הגמ' בדף ג. אוסרת לאכול פירות תלושין שמא יעלה ויתלוש, ואוסרת משקין שזכו שמא יסחוט. מוכח מהגמ' שאסור ביום טוב לתלוש ולסחוט. מהגמ' האוסרת לאכול פירות תלושים ומשקים שזכו שמא יתלוש ושמא יסחוט משמע שאיסור תלישה וסחיטה ביום טוב מהתורה.

במסכת יבמות [קיד.] מובאת ברייתא האומרת: "אבא שאול אומר נוהגין היינו שיונקים מבהמה טהורה ביום טוב". מסבירה הגמ' מדוע מותר לינוק מבהמה טהורה ביום טוב ואסור בשבת: "לא צריכא דאיכא צערא, וקסבר מפרק כלאחר יד הוא, שבת דאיסור סקילה גזרו רבנן, יו"ט דאיסור לאו לא גזרו ביה רבנן". מפורש בגמ' שאסור לחלוב ביום טוב, ומשמע מהגמ' שיש איסור לאו מדאורייתא בחליבה ביום טוב [רע"א ריש סי' תעה מביא ראיה זז].

הגמ' במסכת שבת [צה.] מביאה ברייתא האומרת: "החולב והמחבץ והמגבן כגרוגרת, המכבד והמרבץ והרודה חלות דבש שגג בשבת חייב חטאת הזיד ביום טוב לוקה ארבעים דברי ר' אליעזר...". חליבה, חיבוץ, גיבון ורדיית דבש הן מלאכות אוכל נפש, ואף על פי כן רבי אליעזר אומר שלוקים עליהם ביום טוב [חכמים חולקים על רבי אליעזר בדין שאינו משמעותי לדיוננו].

ישנן מלאכות נוספות שידועים אנו שהן אסורות ביום טוב. הגמ' [יד.] דנה בדרכי ההיתר לדוך מלח ותבלינים, מוכח שטחינה אסורה ביום טוב. הגמ' [יב:]: דנה בדרכי ההיתר של מלילת מלילות וניפוח, משמע שדישה וזריה אסורות.

בירושלמי [פ"א ה"י] מובאים פסוקים לאסור קצירה, טחינה ודישה ביום טוב, משמע שהם אסורים מהתורה, למרות שהן מלאכות אוכל נפש.

בסוגיה אחת בלבד הגמ' נותנת הגדרה למלאכות האסורות מהתורה. הגמ' במסכת שבת [קלד.] דנה מדוע מיתוק החרדל וגיבון אסורות ביום טוב וצליית בשר מותרת. מסבירה הגמ': "התם לא אפשר הכא אפשר", מפרש רש"י [ד"ה לא אפשר]: "לא אפשר לצלות מאתמול דביומא שביחא טפי אבל חרדל אפשר מאתמול". בשר שנצלה ביום טוב משובח יותר מבשר שנצלה בערב יום טוב, אבל מיתוק החרדל בערב יום טוב וגיבון בערב יום טוב אינם מפיגים את טעם החרדל והגבינה.

חילוק הגמ' בין מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב לבין מלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב, אינו מסביר את כל דיני המלאכות. הגמ' [יא.] אומרת שמותר להוליך סכין אצל שוחט למרות שהיה ניתן להוליכו מערב יום טוב. הגמ' [יב:] אומרת שמותר למלול מלילות ביום טוב למרות שהיה ניתן לעשות זאת מערב יום טוב. הגמ' [יד.] אומרת שמותר לכתוש מלח ביום טוב בשינוי קטן למרות שכל הקדרות צריכות מלח, והיה אפשר לכותשו מערב יום טוב. הגמ' [יד:] מתירה לברור קטניות ביום טוב למרות שהיה אפשר לברור אותן מערב יום טוב.

החילוק בין מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב לבין מלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב עומד בסתירה לדין מכשירי אוכל נפש [=עשיית כלי לצורך אוכל נפש]. חכמים אוסרים לעשות מלאכה לצורך מכשירי אוכל נפש, ורבי יהודה מתיר כשאי אפשר היה לעשות את המלאכה בערב יום טוב. משמע שהחילוק בין "אפשר" ל"אי אפשר" נאמר רק לגבי מכשירי אוכל נפש ולא לגבי מלאכות אוכל נפש. אמנם ניתן לחלק בין מכשיר אוכל נפש שהחילוק בין "אפשר" ל"אי אפשר" מהתורה, לבין מלאכת אוכל נפש שהחילוק בין "אפשר" ל"אי אפשר" מדרבנן.

נפרט את שיטות הראשונים להתמודד עם בעיה מורכבת זו:

הרמב"ם [פ"א ה"ה] פוסק: "כל מלאכה שאפשר לה לעשות מערב יום טוב ולא יהיה בה הפסד ולא חסרון אם נעשית מבערב אסרו חכמים לעשות אותה ביום טוב אף על פי שהיא לצורך אכילה". מהתורה מותר לעשות כל מלאכת אוכל נפש, מותר לקצור, לדוש, לזרות לרוח, לברור, לטחון, לרקד, ללוש, לאפות ולאכול בסוף היום כזית פת. חכמים אסרו כל המלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב "גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב ליום טוב ונמצא יום טוב כולו הולך בעשיית אותן מלאכות וימנע משמחת יום טוב ולא יהיה לו פנאי לאכול ולשתות".

שיטת הרמב"ם בנויה על הגמ' במסכת שבת המחלקת בפירוש בין "אפשר" ל"אי אפשר", והוא סובר שחילוק זה מדרבנן. הרמב"ם צריך להסביר שלושה דברים: א. את הגמרות שמשמע מהן שיש מלאכות אוכל נפש האסורות מהתורה.

ב. מדוע מותר ביום טוב להוליך סכין, למלול מלילות, לכתוש מלח ולברור קטניות למרות שאפשר לעשותן מערב יום טוב.

ג. מדוע אסור ללקט ביום טוב תותים ותאנים למרות שהם מתקלקלים כשנלקטו מבעוד יום.

לגבי הגמרות שמשמע מהן שיש מלאכות אוכל נפש האסורות מהתורה, הרמב"ם צריך לפרש שהמונח "לוקה ארבעים" בגמ' בשבת [צה.] אינו מתייחס לכל המלאכות המוזכרות בברייתא אלא רק למכבד ולמרבץ שאינן מלאכות אוכל נפש. כמו כן הרמב"ם צריך להסביר שדברי הגמ' ביבמות [קיד.] "יום טוב דאיסור לאו" הם לאו דוקא, ואיסור מלאכה ביום טוב מדרבנן בלבד [ההסבר דחוק בלשון אבל הגיוני מבחינה עניינית, שהרי אין הבל בגזירות חכמים בין איסור

כרת לאיסור לאו, ובשניהם חכמים גוזרים באותה מידה]. לגבי הגזרה של חכמים שמא יעלה ויתלוש ושמא יסחוט, הרמב"ם חייב להסביר שחכמים גזרו אטו איסור דרבנן.

לגבי מלאכות אוכל נפש שאפשר לעשותן מערב יום טוב ואף על פי כן מותר לעשותן ביום טוב, הרמב"ם מתייחס בפירושו להולכת סכין, ומפרש, שכיוון שחכמים אסרו לעשות מלאכה שאפשר לעשות מערב יום טוב כדי שעשיית המלאכות לא תמנע אותו משמחת יום טוב, חכמים ביטלו את גזרתם כשהיא יכולה למנוע שמחת יום טוב: "אע"פ שכל הוצאה היא מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב ולמה לא אסרוה כדי להרבות בשמחת יום טוב ויולין ויביא כל מה שירצה וישלים חפציו ולא יהיה כמי שידי אסורות" [פ"א ה"ו].

להיתר כתישת מלח הרמב"ם אינו מתייחס בפירושו, אבל כותב [פ"ד ה"י] שמותר לבקע עצים בשינוי ביום טוב, "ולמה לא נאסר הביקוע כלל מפני שאפשר שיפגע בעץ עבה ולא יוכל להבעירו וימנע מלבשל". חכמים התירו מלאכת ביקוע שניתן לעשותה מערב יום טוב, מפני שאיסורה יכול לגרום למצב שימנע מבישול. הרמב"ם מוסיף: "וכל הדברים הדומין לזה מזה הטעם התירו בהן מה שהתירו ואסרו מה שאסרו". נראה שהרמב"ם מתייחס במשפט זה גם לכתישת מלח, שחכמים התירוה בשינוי, למרות שניתן לעשותה מערב יום טוב, מפני שחסרון מלח יקלקל את כל תבשיליו, וימנע ממנו שמחת יום טוב [הראב"ד משיג על טעמו של הרמב"ם לאיסור מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב, וסובר שהאיסור מפני "שמכוין מלאכתו ביום טוב ומרבה הטורח ליום קדש". אולי הרמב"ם הקפיד על נימוקו מפני שרק הוא מסביר את המקרים שחכמים התירו מלאכה שאפשר לעשותה מבעוד יום].

הרמב"ם אינו מתייחס למלילת מלילות ולברירת קטניות. מלילת מלילות מותרת כנראה מפני שהיא אסורה מדרבנן בלבד. ברירת קטניות מפני שמותר לו לטרוח לברור אוכל מתוך פסולת, וחכמים לא רצו שיטרח ביום טוב, ולכן התירו לו לברור פסולת מתוך אוכל.

הר"ן [ניב: ד"ה אין] מקשה מדוע אסור ללקוט תותים ותאנים שנפסדים מיום ליום, הרי אי אפשר ללקוט אותם בערב יום טוב? לדעת הרמב"ם צריך לפרש ש"אפשר ו"לא אפשר" אינו מתייחס למקרה הספציפי אלא למהות המלאכה. כיוון שעל פי רוב אפשר לתלוש מערב יום טוב לצורך יום טוב, חכמים גזרו על כל מלאכת קצירה, ולא חילקו בין קצירת תבואה לקצירת פירות הנפסדים מיום ליום.

לר"ן [ניב: באלפס ד"ה אין] ולרא"ש [פ"ג סי' א] שיטה קרובה לשיטת הרמב"ם. הם סוברים כרמב"ם, שכל מלאכות הנעשות לאוכל נפש מותרות מהתורה, אבל חולקים על הרמב"ם בהגדרת מלאכות אוכל נפש האסורות מדרבנן. לדעתם חכמים לא אסרו מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב אלא רק מלאכות שרגילים לעשותן לימים רבים.

היתרון המרכזי של פירוש הר"ן והרא"ש, שהקושיה שהיתה על הרמב"ם מהולכת סכין, מלילת מלילות, כתישת מלח וברירת קטניות פקעה. דברים אלו אפשר לעשותן מערב יום טוב, אבל כיוון שאין רגילים לעשותם לימים רבים הם מותרים ביום טוב [חשוב לציין שבין שיטת הרמב"ם לבין שיטת הר"ן והרא"ש יש הבדל מהותי בדיון שינוי. ביקוע עצים ודיכת מלח מותרים בשינוי בלבד. לדעת הרמב"ם שתי המלאכות הללו אפשר לעשותן מערב יום טוב, ולכן היו אמורות להיות אסורות

ביום טוב, חכמים התירו אותן, וכיוון שהותרו שלא על פי הכללים הרגילים הצריכו חכמים שינוי. לדעת הר"ן והרא"ש מלאכות אלו אמורות להיות מותרות, שהרי אינן נעשות לימים רבים. כיוון שיש הדכים לימים רבים, ורגילים לבקע עצים לא רק לבישול וחימום אלא גם לעשיית כלים, הצריכו חכמים לשינוי כדי שיהיה היכר במלאכות אלו שהן נעשות לצורך יום טוב בלבד. עיין ר"ן ו: באלפס ד"ה ואיכא, יז: באלפס ד"ה ומקשו, טז. באלפס ד"ה תנו. לקמן נרחיב בדין זה].

החסרון המרכזי בפירושו של הר"ן והרא"ש שבגמ' בשבת [קלד.] מפורש שאסור לעשות ביום טוב מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב. הגר"א [סי' תצה סע' א ד"ה ויש מחמירין] מפרש, שלשון הגמ' אינה מדויקת וכוונתה שאסור לגבן ולמתק החרדל כיוון שהם נעשים לימים רבים.

השאלה השלישית שנשאלה על הרמב"ם מדוע אסור ללקט תותים ותאנים והרי הם מתקלקלים כשמלקטים אותם מערב יום טוב, קשה אף לשיטת הר"ן. כמו כן הר"ן [שם] מקשה על עצמו גם מצידה שאי אפשר לעשותה מערב יום טוב [שהדגים כיון שנצודו אף על פי שעומדים במים במצודה נפסדין הם יותר מתבלין הנשחקים בעיו"ט"], והיא אסורה ביום טוב. הר"ן מתרץ שחכמים הלכו אחר רובה של לקיטה שאינה ליומה. לגבי צידה אומר הר"ן, שאין דרך לצוד יום יום שמא תעלה מצודתו ריקנית, ולכן היא מוגדרת כמלאכה הנעשת לימים רבים.

לרש"י [כג: ד"ה אין צדין], תוס' במגילה [ז: ד"ה כאן] ואור זרוע [ח"ב סי' רמח] שיטה שלישית השונה במהותה משתי השיטות הקודמות. הם סוברים שמלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב אסורות מהתורה [בדברי רש"י לא מפורש שהאיסור מהתורה (עיין פני יהושע), אבל בדברי התוס' ואור זרוע השיטה מפורשת].

היתרון המרכזי בפירוש זה, שהגמרות שמשמע מהן שיש מלאכות אוכל נפש האסורות מהתורה, מתבארות בשופי, וגם הגמ' [שבת קלד.] האומרת שאסור לגבן ולמתק החרדל מפני שאפשר לעשות זאת מערב יום טוב, מתבארת היטב. על שיטה זו שלש קושיות חזקות:

א. כיצד ניתן לחלק במלאכת אוכל נפש בין "אפשר" ל"אי אפשר" והרי חילוק זה נאמר רק לגבי מכשירי אוכל נפש?

ב. מדוע מותר להוליך סכין, למלול מלילות ולברור קטניות, והרי ניתן לעשות זאת מערב יום טוב?

ג. מדוע מותר לכתוש מלח ולבקע עצים בשינוי, כיצד שינוי מתיר איסור דאורייתא? בקושיה הראשונה לא נעסוק כעת, אלא רק לאחר לימוד דין מכשירי אוכל נפש [עיין בתוס' (מגילה ז: ד"ה כאן) ובאור זרוע (ח"ב סי' רמח) המתרצים קושיה זו]. לגבי הקושיה השנייה, לא קשה ממלילת מלילות, שהרי מפורש ברש"י [יב: ד"ה מהו לפרוכי, מוללין מלילות], שהקלו בה מפני שהיא דרבנן. את הקושיה מברירת קטניות ניתן לתרץ על פי שיטת הרשב"א שביריה אסורה ביום טוב, אבל מותר לברור פסולת מתוך אוכל כדי שלא לטרוח טרחה יתרה ביום טוב. הקושיה מהולכת סכין צריכה עיון.

את הקושיה השלישית נראה לתרץ ששינוי מגדיר את המלאכה כלאחר יד, וכיוון שהמלאכה אסורה בשבת רק מדרבנן, ביום טוב היא מותרת לכתחילה [אמנם קשה, בשלמא מדוך של עץ, פך ועץ הפרוד מגדירים את המלאכה כלאחר יד, האם גם שינוי קל של הטיית המדוכה מגדיר את המלאכה כלאחר יד?]. המסקנה העולה מהסבר זה, שמותר לעשות כל מלאכת אוכל נפש בשינוי. כך מפורש בסמ"ג [ל"ת עה]: "ומדתנן והמלח במדוך של עץ למדנו שכל מלאכת אוכל נפש מותרת על ידי שינוי אפילו בדבר שאינו מפיג טעמו ואיפשר לעשות מערב יום טוב". לשיטת הר"ן שינוי אינו מתיר מלאכה האסורה ביום טוב, אלא רק מלאכה שאמורה להיות מותרת, מפני שהיא מלאכה יומיומית, וחכמים אסרוה משום עובדא דחול, הם התיירוה בשינוי.

לרמב"ן [במלחמות יג]: שיטה רביעית, שיטה הדומה לשיטת רש"י בדבר אחד, ולשיטת הר"ן והרא"ש בדבר אחר. הרמב"ן סובר כרש"י שיש מלאכות אוכל נפש האסורות מהתורה, אבל סובר כר"ן והרא"ש שהחילוק אינו בין מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב למלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב, אלא בין מלאכות הנעשות לימים רבים לבין מלאכות יומיומיות. לדעתו מלאכות הנעשות לימים רבים אסורות מהתורה. הרמב"ן סובר שהתורה התירה ביום טוב רק "מלאכת הנאה", וכל מלאכה הנעשת לימים רבים היא "מלאכת עבודה". הרמב"ן מוסיף שיש מלאכות יומיומיות המוגדרות כ"מלאכת עבודה": "לא כל המלאכות הותרו ביום טוב אלא הכשר המאכלים לאכלן כגון אפייה ובשול וכיוצא בהן אבל לצוד בעלי חיים שאינן ברשות אדם וכן לעקור דבר מגדולו כגון קצירה ותולדותיה אלו וכיוצא בהן אסורין והן בכלל מלאכת עבודה". אסור ללקט תותים ותאנים, למרות שהם נפסדים כשהם נלקטים מערב יום טוב, ואסור לצוד בעלי חיים, למרות שאין צדים לימים רבים, מפני שרק הכשר המאכלים מוגדר כ"מלאכת הנאה", הכנסת פירות ובעלי חיים לרשותו של אדם מוגדר כ"מלאכת עבודה".

לפי הסברו של הרמב"ן ברור מדוע מותר למלול מלילות, לדוך מלח ולברור קטניות, וכן ברור מדוע אסור ללקט פירות ולצוד. על שיטת הרמב"ן יש שתי קושיות:
א. הגמ' בשבת [קלד]. אוסרת מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב.

ב. קושיית הר"ן [יב: ד"ה אין]: "וכל זה אינו מספיק לי למה יהא אסור לטחון חטים מן התורה ויהא מותר לדוך כל הנדוכין כדרכן שהרי שחיקה ודאי תולדה דטוחן הוא", כיצד יכול להיות שאב מלאכה [טוחן] אסור מהתורה ביום טוב, ואילו תולדותיו [דיכת מלח ותבלינים] מותרות לכתחילה ביום טוב. אם איסור טחינה ביום טוב מדרבנן, ניתן להבין שטחינה אסורה מפני עובדא דחול, ובכתישה אין עובדא דחול והיא מותרת, אבל כיצד ניתן להסביר את החילוק בדין תורה? קושיה זו "הכריחה" את הר"ן לסטות מפשטות הבבלי והירושלמי ולסבור שרק מדרבנן אסור לעשות מלאכה הנעשת לימים רבים.

לגבי הגמ' בשבת האוסרת דבר שאפשר לעשות בערב יום טוב, נראה להסביר כהסברו של הגר"א, שכוונת הגמ' לדבר הנעשה לימים רבים. אולם, בחידושו למסכת שבת [צה. ד"ה והא דקתני ברייתא] מסביר הרמב"ן, שדבר שאפשר לעשות בערב יום טוב אסור ביום טוב

מדרבנן [הסבר זה אינו תואם את הסברו במלחמות, כיוון שבמלחמות מבוואר שכתישת מלח צריכה שינוי רק משום "עובדין דחול"].

לגבי קושיית הר"ן, הרמב"ן עמד על קושיא זו, ותירצה: "ואע"פ שמצינו היתר במלאכות הללו טוחנים את הפלפלין בריחים שלהן וכל הנדוכין כדרכן נמי טחינה היא ונותנין לתלויה ביו"ט והיא תולדה דבורר, הנהו מלאכות דיום ניהו". הרמב"ן מבין את גדר מלאכות אוכל נפש בצורה שונה מהבנת הר"ן, ולכן קושיית הר"ן בטלה מעצמה. הר"ן מבין שגדרי מלאכה ביום טוב מבוססים על גדרי מלאכה בשבת, ולכן לא יכול להיות שאב מלאכה אסור מהתורה ותולדותיו מותרות. הרמב"ן מבין שגדרי מלאכה ביום טוב אינם קשורים לגדרי מלאכה בשבת. בשבת אסרה התורה "כל מלאכה", ביום טוב אסרה תורה "כל מלאכת עבודה". לפי גדרי "מלאכת יצירה" של שבת, כתישת תבלינים היא תולדה של טוחן, שהרי בשניהם מפרידים חתיכה אחת לחלקים קטנים. לפי גדרי "מלאכת עבודה" כתישה איננה תולדה של טחינה, כיון שטחינה נעשת לימים רבים והיא "מלאכת עבודה", וכתישת תבלינים היא מלאכה יומיומית, המוגדרת כ"מלאכת הנאה" המותרת ביום טוב [לרא"ה (כג): ד"ה מתני' שיטה דומה לשיטת הרמב"ן, אבל הוא לא למד את איסור מלאכות אוכל נפש מ"מלאכת עבודה", אלא מ"אך אשר יעשה לכל נפש". בגלל המקור השונה הוא נזקק להסברים שונים מהסברי הרמב"ן].

לרבינו נתנאל מקינון [בתוס' ג. ד"ה גזרה] שיטה חמישית, השונה מכל השיטות שראינו עד כה: "בירושלמי יש 'אך אשר יאכל לכל נפש' וסמך ליה 'ושמרתם את המצות' אותם מלאכות שמימור ואילך הם מותרות דהיינו מלישה ואילך אבל שאר מלאכות דמקודם לכן אסורין". רבינו נתנאל סובר שיש גזרת הכתוב המגדירה בצורה ברורה מהן המלאכות המותרות ביום טוב [לישה ואפיה] ומהן המלאכות האסורות ביום טוב [קצירה, דישה, זריה לרוח, טחינה והרקדה].

שיטת רבינו נתנאל קשה מאוד, אם יש גזרת הכתוב לאסור טחינה ביום טוב, מדוע כתישת מלח ותבלינים מותרת? וכן קשה, מה הדין במלאכות צידה ושחיטה, האם הן נידונות כמלאכות שלפני לישא או כמלאכות שאחר לישא?

התשובה לשאלה שהתורה לא קבעה מלאכות מותרות ומלאכות אסורות, אלא קבעה עיקרון, מלאכות הכנת האוכל [=מלישה ואילך] מותרות, ומלאכות "הכנה דהכנה", מלאכות שמייצרות את המוצרים [=מלאכות שלפני לישא] אסורות. טחינת קמח מוגדרת כ"הכנה דהכנה" והיא אסורה, דיכת מלח ותבלינים היא חלק מהכנת האוכל, ולכן מותרת. כמו כן, צידה מקבילה לקצירה, ולכן אסורה, שחיטה מקבילה ללישה, ומותרת.

חילוקו של רבינו נתנאל סותר את הגמ' בשבת [קלד]. המחלקת בין "אפשר" ל"אי אפשר", לפיכך הוא חייב לסבור שמדרבנן אסור לעשות מלאכות הכנת האוכל שאפשר לעשותן מערב יום טוב.

שיטה ששית היא שיטת הרשב"א בעבודת הקדש [בית מועד שער א פרק א]: "ולא כל מלאכת אוכל נפש התיר הכתוב שהרי אחר שהתיר מיעט שנאמר אך הוא לבדו יעשה לכם, אך הוא לבדו ולכם מיעוטינן הם. ולפיכך יש אפילו מלאכות שיש בהן צורך אוכל נפש

ואסורות ומסרן הכתוב לחכמים, והם אמרו שהקוצר והתולש והדש והבורר והטוחן והמרקד והצד והחולב והמגבן והסוחט את הפירות להוציא מהן משקין אסור". אין בתורה הגדרה למלאכות המותרות והאסורות ביום טוב, אלא מסרה התורה לחכמים לקבוע מהן מלאכות אוכל נפש שמותרות ביום טוב, והם קובעים דין זה על פי מגוון שיקולים נרחב נ]אפשר מערב יום טוב", "נעשה לימים רבים", "עובדא דהול" וכדו]. היתרון בשיטת הרשב"א שלדיני מלאכות אוכל נפש ביום טוב יש "גמישות" של דין דרבנן, ותוקף של דין תורה, וכך ניתן לפרש את כל הגמרות בשופי [המושג "מסרן הכתוב לחכמים" נלקח מהגמ' בחגיגה (יח.) המסבירה את דיני מלאכה בחול המועד. השימוש במושג זה בסוגייתנו מוכיח את הקושי הרב בהסבר הסוגיה].

ראינו שהחילוק בין מלאכות שאפשר לעשותן בערב יום טוב לבין מלאכות שאי אפשר לעשותן בערב יום טוב מובא בגמ', וחזן מהר"ן על פי הבנת הגר"א המפרש שהגמ' מתכוונת למלאכה הנעשת לימים רבים, רוב הראשונים מאמצים חילוק זה. לדעת רש"י, תוס' במגילה, אור זרוע ורשב"א התורה אסרה מלאכות שאפשר לעשותן בערב יום טוב. לדעת הרמב"ם, רבינו נתנאל מקינון והרמב"ן במסכת שבת חכמים אסרו כל מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב. נשאלת השאלה כיצד מגדירים מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב. השאלה מתפצלת לשתי שאלות:

א. האם ההגדרה קטגורית או ספציפית. האם יש הגדרה אחת לכל מלאכה, או התייחסות ייחודית לכל מקרה ומקרה. לדוגמא: בישול הוא מלאכה שאי אפשר לעשותה מערב יום טוב "שאיך לחם חם שבשל היום כלחם שנאפה מאמש", אבל בעוגה אין הכדל בין נאפה היום לנאפה אמש. האם כל אפיה מותרת, ומותר לאפות עוגות ביום טוב, או שאפיית לחם מותרת ואפיית עוגות אסורה?

ב. האם ההגדרה אובייקטיבית או סובייקטיבית. האם מותר לאדם שמסיבות אישיות לא היה באפשרותו לעשות את המלאכה בערב יום טוב, לעשות ביום טוב מלאכה שמבחינה אובייקטיבית אפשר לעשותה בערב יום טוב?

הרמב"ן [במלחמות יג:] מקשה על רש"י הסובר שכל מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב אסורה מהתורה: "ומה יאמר רבינו ז"ל למי שעלתה מצודתו ריקם בערב יום טוב ונזדמנו לו ביום טוב". מוכח שהרמב"ן סובר שההגדרה סובייקטיבית, ואם היא סובייקטיבית ודאי שהיא ספציפית לכל מקרה ומקרה.

בר"ן [יב: ד"ה אין] נקודה זו בולטת יותר. הר"ן מקשה על רש"י: "לקיטת פירות שהן נפסדות מיום ליום כגון תותים ותאנים למה אסרו, אלא על כרחנו צריך בזה טעם אחר". בגלל קושיה זו וקושיות נוספות הוא דוחה את שיטת רש"י, ולדעתו חכמים אסרו רק מלאכה הנעשת לימים רבים. הוא מקשה על שיטתו מלקיטת תותים ותאנים שאינה נעשת לימים רבים, ואף על פי כן אסורה ביום טוב. הוא מתרץ: "אף לקיטת פירות הנפסדים כתותים וענבים אסרו לפי שהלכו אחרי רובה של לקיטה שאינה ליומה". הר"ן אינו מפרש את שיטת רש"י כפי שמפרש את שיטתו "שהלכו אחר רובה של לקיטה" מפני שהחילוק בין

“אפשר” ל”אי אפשר” ספציפי, והחילוק בין “מלאכה הנעשת לימים רבים” לבין מלאכה יומיומית הוא חילוק קטגורי.

מהרמב”ם [פ”ד ה”י] עולה שהוא חולק על הרמב”ן והר”ן וסובר שהגדרת “אפשר” אינה הגדרה סובייקטיבית אלא הגדרה אובייקטיבית. הרמב”ם מסביר מדוע מותר לבקע עצים ביום טוב למרות שאפשר לבקע בערב יום טוב: “ולמה לא נאסר הביקוע כלל מפני שאפשר שיפגע בעץ עבה ולא יכול להבעירו וימנע מלבשל”. לפי שיטת הרמב”ן והר”ן נימוקו של הרמב”ם אינו מובן, מדוע מי שיפגע בעץ עבה ימנע מלבשל, הרי הוא הכין עץ מערב יום טוב, ודינו כאדם שעלתה מצודתו ריקנית, שהוא במצב של “אי אפשר” שמותר לו לבקע ביום טוב. על כרחנו שהרמב”ם סובר שהגדרת “אפשר” אובייקטיבית, ואם חכמים היו אוסרים ביקוע, מפני שמבחינה אובייקטיבית ניתן לבקע בערב יום טוב, אסור לבקע גם במקרה שלא היתה אפשרות לבקע בערב יום טוב.

הוכחנו בהלכה זו שהגדרת “אפשר” אובייקטיבית, אבל עדיין לא הוכחנו אם היא קטגורית או ספציפית. נראה שהרמב”ם חייב להסביר שההגדרה קטגורית, כדי לתרץ את שאלת הרמב”ן מתותים ותאנים שאסור ללקטם ביום טוב. במילים אחרות, רש”י והרמב”ם הסוברים שמותר לעשות כל מלאכה שאי אפשר לעשותה מערב יום טוב, חייבים להסביר שהגדרת “אפשר” אובייקטיבית וקטגורית, הרמב”ן והר”ן הסוברים שמותר לעשות רק מלאכה “יומיומית”, יכולים להסביר שהגדרת “אפשר” ספציפית וסובייקטיבית [לשיטת הר”ן אין לדיון זה נפקא מינה, שהרי המושג “אפשר” אינו קיים אצלו, אבל לדעת הרמב”ן במסכת שבת, שמלאכה הנעשת לימים רבים אסורה מהתורה, ומלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב אסורה מדרבנן, יש לשאלה זו נפקא מינה למעשה].

סיכום

נסכם סוגיה זו בטבלה שכל אחד ימלא בעצמו:

הגדרת “אפשר”	דינים בעייתיים		קושיות מגמרות	ראיות מגמרות	דאורייתא או דרבנן?	מלאכת אוכל נפש אסורה	
	דיכת מלח וכד’	לקיטת תותים					
							רש”י
							רמב”ן
							רשב”א
							ר’ נתנאל
							רמב”ם
							ר”ן

חשוב לציין שטבלה זו אינה מסכמת את דין "שינוי" שעסקנו בו בצורה חלקית בלבד. כמו כן לא עסקנו בהגדרת "אוכל נפש", ובדין עשיית מלאכות שאינן מוגדרות כמלאכות אוכל נפש לצורך אוכל נפש. בסוגיות אלו נעסוק לקמן.

הלכה

השו"ע [סי' תצה סע' א-ב] פוסק שמלאכת אוכל נפש מותרת ביום טוב חוץ מקצירה, טחינה, בצירה, סחיטה וצידה האסורים מדרבנן. הרמ"א חולק על השו"ע ופוסק: "ויש מחמירין אפילו באוכל נפש עצמו כל שאינו מפיג טעם כלל אם עשאו מערב יום טוב. ומיהו אם לא עשאו מערב יום טוב ויש בו צורך יום טוב מותר לעשותו על ידי שינוי".

מפשטות לשון השו"ע והרמ"א משמע שהשו"ע פוסק כשיטת הר"ן שמלאכה יומיומית מותרת ביום טוב, ומלאכה הנעשת לימים רבים אסורה, והרמ"א פוסק כשיטת הרמב"ם שכל מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב אסורה. הרמ"א סוטה מפסק הרמב"ם לגבי שינוי, ופוסק כסמ"ג, ששינוי מתיר כל מלאכה שאפשר לעשותה מערב יום טוב. פסק השו"ע סותר את פסקו בדין שאור [סי' תקו סע' ח]: "אסור לעשות שאור ביום טוב אלא על ידי שינוי מפני שהיה אפשר לעשותו מבעוד יום". בסימן תצה השו"ע מתיר מלאכה יומיומית אף שהיה אפשר לעשותה מערב יום טוב, ובסי' תקו הוא אוסר עשיית שאור שהיה אפשר לעשותו מערב יום טוב.

מפרש המשנה ברורה [ס"ק ה, ח-י, יב, ביאור הלכה ד"ה וכן. ע"ע סי' תקד סקי"א, סי' תקו סקמ"א, סי' תקי ס"ק יב, יד, כא] על פי הגר"א, ששאור נעשה לימים רבים, ויש שלוש רמות במלאכת אוכל נפש:

- א. קצירה, טחינה, סחיטה וכד' – מלאכות הנעשות לימים הרבה, ויש בהן עבודה רבה.
 - ב. מלאכות הנעשות לימים רבים.
 - ג. מלאכות יומיומיות שאפשר לעשותן מערב יום טוב.
- קצירה, טחינה, סחיטה אסורות ביום טוב אפילו בשינוי ואפילו לא היה יכול לעשותן מערב יו"ט.

מלאכות הנעשות לימים רבים אסורות ביום טוב גם לשיטת השו"ע וגם לשיטת הרמ"א, אפילו שאדם עצמו לא היה יכול לעשותן מערב יום טוב, אבל מותר לעשותן בשינוי [שאור היא מלאכה הנעשת לימים רבים, ולכן השו"ע מתירה רק בשינוי].

מלאכות יומיומיות שאפשר לעשותן מערב יום טוב מותרות לדעת השו"ע, ואסורות לדעת הרמ"א, אלא אם כן עושה אותן בשינוי. אם לא היה יכול לעשותן מערב יום טוב, אפילו מפני שלא היתה לו שהות לעשותן, מותר לדעת הרמ"א אפילו ללא שינוי.